

Házi istenek kultusza az antik szerzők tükrében

Mindenfajta vallási rítusnak, legyen az egyéni vagy közösségi szellemben végrehajtott, megvolt a maga patrónusa. A rómaiak őt akarták megnyerni tevékenységük sikeréért, és egyúttal meg is akartak nekik felelni. Kezdetől fogva¹ sok istenben hisznek, akik irányítják mindennapi tevékenységüket; védelmezik, pártfogolják őket. A segítő istenek erői és hatása vagy egy adott személyre, esetleg származási vagy területi egységre irányulhat, másrészt az említett emberi tevékenységre.

A privát vallásosság először az egyes parasztgazdaságokon ment végbe, mielőtt az állam átvette és átalakította volna.² A római földművesek természetközelségéből gyökerezethető az a fajta gondolkodásmód, ahogy a római ember a házi istenekhez viszonyult. Őket tekinthetjük az első isteneknek, a családi tűzhely védelmezőit, falsarok isteneit; a papjaik pedig maguk a tulajdonosaik voltak.³ A tiszteletük teljesen házi szentély intimitásának jellegével bírt, híjával volt minden nyilvánosságnak.

A házi és családi isteneknek nem volt mítoszba illő történeteik vagy változatos képi ábrázolásaik, viszont kifejezi jelentőségüket, hogy az otthonokban központi szerepet kaptak. A család és a ház istenségeit mindig ugyanúgy jelenítették meg, azonban lényük értelmezésére nem állnak rendelkezésre mondák vagy cselekményes ábrázolások.⁴ A házi kultuszt egyértelműen a *pater familias* irányította, egészen a pogányság végéig (kereszténység megjelenéséig) önálló és fontos eleme volt a vallásosságnak a nyilvános kultuszok mellett.⁵ Feltételezhetjük, hogy bármelyik isten hozzájuk tartozhatott, akit a római a család, vagy a ház védelmezőjének tekintett.⁶

A rómaiak fontosnak tartották a szellemekben való hitet. A házi szellemek közül a *genius* a férfi, *Iuno* a női oltalmazó, a termékenység két garantálója; akik az emberekhez hasonlóan házastársak voltak.⁷

A *genius* gyökerét a lét fönntartó és teremtő termékenységében ajánlatos keresni, amely velünk születik.⁸ Ez a minden erők forrása, amely stilisztikailag általában a föld mélyén rejtőző bölcs

¹ Livius, *Ab urbe condita* I. 9.

² Latte 1960 64.

³ Castiglione 1979 212-213.

⁴ Beard – North – Price II. 1998 30-31.

⁵ Eliade 1997 95.

⁶ Gesztelyi 1994 12.

⁷ Censorinus, *De die nat.* III. 3.

⁸ Ittai 2002 36-37.

kígyó alakjában jelenik meg, amely egy föld, terület esetében annak jó hatására, termékenységre utal.⁹

Legáltalánosabb értelemben a *genius* valamilyen pozitívumot testesít meg: jót, sikert, alkotást, termékenységet. Tibullus hasonlatával élve: „*Jőjjön hát ama Szellem, igézzé elő ivadékod – s fürge pulyák serege jätsszon lábad előtt.*”¹⁰

*Genius*nak csak a férfi lelket tulajdonították. A családi kultuszban elsődleges szerepe volt a pater familias *genius*ának, a pater familias családban és a családi kultuszban betöltött szerepe miatt. A férfi nemzőképesség és a családot védelmező erő megtestesítője volt, ami a férfit élete végéig elkíséri.¹¹

A nőknél *Iuno* istennő, mint a családanyák, a matrónák védelmezőjét *Lucina* néven szólították segítségül a szüléshez; ezenkívül pártfogója volt a násznak és házaseletnek. Feladatköréhez tartozott az erkölcsi tisztaság megőrzése is.¹²

Az egyén *geniusa* csak a saját életére (a születéstől a haláláig) és közvetlen környezetére gyakorol hatást. Minden évben, az egyén születésnapján neki szól a fohász és az áldozat. Átvitt értelemben a születésnapot is egyszerűen *genius*nak nevezték.¹³ Persius kifejezően fogalmazta meg: „*Számláld jobb kővel e drága napot... Tölts geniusnak bort!*”¹⁴ A *genius*oknak nem állatáldozatot mutattak be, hanem szinbort loccsantanak az oltáránál. Ez a szokás azért alakulhatott ki, mert a születésnapjuk alkalmával megtartoztatták magukat az öléstől és a vértől, nehogy azon a napon, amikor napvilágot láttak, más életét oltsák ki. Nem volt ajánlatos, sőt tilosnak számított a bemutatott áldozatot megköstölteni.¹⁵

Jóllehet rajta kívül az ember életét más istenek is óvják és oltalmazzák, mindegyik a maga feladatköre szerint, viszont ezek az ember élete során csak egy-egy alkalommal fejtik ki hatásukat. Ezzel ellentétben a *genius* állandó védőszellemként van jelen, aki soha nem hagyja magára az embert.¹⁶

Az újszülötteknél a rómaiak hitték, hogy az első hetekben különösen fenyegetik őket a démonok, ezért különböző tárgyakat ajánlottak fel az isteneknek. Ha leánygyermek született

⁹ Beard – North – Price II. 1998 103.

¹⁰ Tibull. Carm. II. 2.; Szepessy Tibor 1962 323.

¹¹ A *gingere* – nemzeni, szülni igéből, vagy a *geno* –szülő szóból származhat a kifejezés. In: Censorinus, De die nat. II. 3. - III. 1.

¹² Latte 1960 95-96.; Eliade 1997 101.

¹³ Tibull. Carm. II. 2.; Borzsák 1970

¹⁴ Persius Sat. II. 1, II. 3.

¹⁵ Censorinus, De die nat. II. 1.

¹⁶ Censorinus, De die nat. III. 3.-III. 5.

Iunonak az atriumban állítottak fel ágyat, míg ha fiú, akkor gonosz szellemeket, szörnyeket elűző *Herculesnek* bőséges asztalt terítettek meg.¹⁷

A családfő halála esetén utódjának *geniusa* töltötte be ezt a funkciót, apáról fiúra öröklődött ez a hagyomány. Horatius szerint a *genius* állandó, amikor védelmezője meghal, az elhunyt utódába költözik, és innentől őt védelmezi.¹⁸ Ebben fedezhető fel a *genius* erejének nemzedékről nemzedékre való továbbadása, egyfajta folytonosságot akartak ezzel biztosítani, összekötni múltat a jelennek a rómaiak.

Tulajdonképpen egy külön gyűjtőfogalmat képeznek a házi istenek között a *di penates* - ami egy nagyobb kategóriát jelentett - és a *lares*, a család, a vagyon, háztartás és gazdaság védelmezői. A *lares* és *penates* a földön, házban, utcákon és az emberek körül tartózkodnak. Ők azok az istenségek, akik örködték a család egyetértése felett, a gazdaságnak a védőistenei (*di familiares*).¹⁹ A *penus* latin szóból ered, éléskamrát, vagy *penitus*, vagyis „belső” kifejezéssel magyarázható a jelentéstartalma. De *penus*nak hívták a Vesta templom szentélyét is.²⁰ A szó jelentéséből eredően feltételezhető, hogy az éléskamra volt a lakhelyük, mely a család számára nagyon fontos szerepet töltött be, bőséget, jólétet szimbolizálta.²¹

Ebből a felfogásból kiindulva, mely *penates* néven foglalja össze mindazon isteneket, akiket nemcsak állami szinten, hanem egy-egy házban tiszteltek²²: hat istenség férfiú: Iuppiter, Neptunus, Mars, Apollo, Vulcanus, Mercurius, hat asszony: Iuno, Minerva, Venus, Diana, Vesta, Ceres. Ebben a speciális helyzetben viszont áldást és szerencsét vártak tőlük. A megélhetés, a jólét, boldogság zálogai voltak. A római istenek közül mindegyik rendelkezett olyan tulajdonságokkal, amely végett a család elhelyezte szobraikat házioltáruknál, így bármelyik isten beléphetett a *penatesek* közé.²³

A *penates* és a *lares* szellemeket nemcsak egymás mellett említik, hanem gyakran össze is cserélik őket. A köztük lévő alapvető különbséget az jelentette, hogy a *penatesek* alapvetően a családnak a hivatalos istenségek soraiból kiválasztott védő istenek voltak, a haza, a honi istenek. Addig a Larok a ház, és elsősorban a földművesek gazdaságára ügyeltek. A családnak, a háznak, háztartásnak és a háznéppel együtt voltak a patrónusai. Ezt emeli ki jól Tibullus

¹⁷ Latte 1960 95.; Ogilvie 1979 103.

¹⁸ Hor. Epist. II. 2. 188.; Borzsák 1969

¹⁹ Latte 1960 89.

²⁰ P. Fest. 250-251.

²¹ CIL VI. 582: *conser(vis) et larum penatum (sodalibus)*.

²² Verg. Aen II. 514.

²³ Clark 2007 123.; Latte 1960 89.; Castiglione 1979 213.

versének részlete, ahol először a házára mutat, majd közelebb visz minket a saját házába: “*Csak tisztelhessem a honi isteneket, s tömjénezzek az ős Lar havi ünnepein*”²⁴

A *genius*, *lares* és *penates* tehát az istenek és az istenek és emberek között álló lények, akár numeneknek is nevezhetnénk őket, hiszen isteni hatalommal rendelkeznek, de nem megszemélyesített természetfeletti erők voltak, akik mintegy az istenek személyétől elvontan az isteni lény hatását fejezi ki; szellemekként éltek a római szokásokban.²⁵

Ez a fogalomkör a köztársaság-kor végén és a császárkorban jelentősen módosult, általánosabbá válik az értelmezésük. A kultuszuk a köztársaság korában a *domestica sacra* jellegzetesen római formája volt.²⁶

De Róma hellenizálódásával görög elemek is megjelentek a *genius*-kultuszban, összekapcsolták a görög daimón fogalommal²⁷. Illetve megkülönböztetnek két *geniust*; egy jót és egy rosszat. A másik fontos változás, hogy míg eredetileg a *genius* kizárólag személyhez kötődött²⁸, a későbbiekben mobilabb jelleget öltöttek és a jelentéstartalma is kibővült.²⁹ Így már egyes közösségeknek és helyeknek is volt *geniusuk*: például beszéltek a római nép *geniusáról*³⁰, sőt épületek *geniusáról* is.³¹

A császárkorban a *genius* szerepe már összemosódott a jótevő háziistenek szerepével. Egyre univerzálisabbá lett a *lares*- fogalom és ennek a folyamatnak része az is, hogy más aspektusban tetszelegnek.³² A Larok más népek isteneihez hasonlóan a legelső megjelenési formájukban a nemzetségek és a nagycsaládok őseinek szellemei voltak, és ezeket saját nemzetségi kultusz (*sacra gentilitia*) keretében tisztelték. Ebből következik az, hogy Itáliában és más tartományokban például Hispániában megfigyelhető az a szokás, hogy a Larokat a tulajdonosok, birtokosok nevével ruházzák fel.³³

A házi isteneknek szóló áldozatokról csak azóta esik szó, mióta a császári háznak, mint a császárok otthonának szintén volt *geniusa*, *laresa*, *penatesa*.

Más házi istenekhez hasonlóan a *penatesnek* is volt nyilvános kultusza.³⁴

²⁴ Tibull. Carm. I. 3. 34.; Borzsák 1970 30.

²⁵ Vö. 54. lábjegyzet.; Lásd még Frazer 2005 286., Köves-Zulauf 1995 85., Gesztelyi 1994 43.

²⁶ Nagy 1989 147.

²⁷ Az aranykorszak elhunyt nemzedékének lelkei, melyek védő szellemek gyanánt vigyáznak a földiekre.

²⁸ CIL III. 3389 és 6456 Idézi: Nagy/Györffy/Gerevich 1973 174.

²⁹ Köves-Zulauf 1995 51.

³⁰ CIL III. 3650: *genius populi Romani*...; Livius, Ab urbe condita XXI. 62. c.

³¹ Pompeiiből és Herculaneumból ismerünk több freskót és domborművet *genius huius loci* - a hely szelleme felirattal.

³² CIL XI. 2096: *lari victori*...

³³ CIL VI. 10266, 10267: *lares Volusani* és CIL II. 431: *lares Turolici*

³⁴ Schutz 2006 123.

A tiszteletéről már 167 táján értesülünk Liviustól, aki szerint Velia városában (közel a Palatinushoz) egy római templom állt, amelyet villámcsapás ért Q. Aelius és M. Iunus consulok évében.³⁵ A rómaiak ezen ősi istenek állami kultuszát Laviniumból származtatják³⁶, amiért aztán a város penatest azonosították a rómaiakkal és bevett szokássá lett, hogy az újonnan választott római consulok, mihelyt hivatalukat elfoglalták, állami áldozatot mutattak be Laviniumban.³⁷ Dionysos Halikarnassos szerint két fiatal házi szoborként kell elképzelnünk archaikus stílusban.³⁸ Ez a leírás ősrégi korra mutat, melynek az ódon jellegét az Augustusi restauráció törölte el.

Az eredetükre és származásukra utaló elképzelések rendkívül színesek. A források azonban egyben egyetértenek (Caesar³⁹ és Augustustól kezdve), hogy Aeneas az égő Trójából menekülve hozta magával Rómába, ahol befogadták új háza az isteneket Vesta szent tűzével egyetemben: „*Isteni Aeneas szent kincsét hozz magával és atyját: Vesta, fogadd, Ilium isteneit*”.⁴⁰ Elsődleges volt a házi tűzhely szentsége, amely rövid időn belül nemcsak Vestát, hanem a Larokat, penatest is jelölte. A penates a Larokkal ellentétben hordozható istenségeknek számítottak ez alapján. Feltételezhető, hogy bizonyos fokig szülőföld, haza fogalma is beleolvad a *penates*, *lares* értelmezésébe, így a haza védelmezőjének titulását is viselték.⁴¹ Jól szemlélteti ezt Plautus megjegyzése, ahol az ifjú útra kel, elhagyja a szülői házat és szüleit: „*Szüleim háziistenei, háznépünk Larja... Más penatest kell keresnem, más Lart, várost, hazát...*”⁴²

Ezt jól példázza az a tény, hogy minden ősrómai dolgot Trójával hoztak kapcsolatba, és Caesar és Augustus uralkodásától kezdve senki se kételkedett a di penates trójai eredetében. Megjegyezendő, hogy az első elméletben a Laviniumból való származtatásban észrevehetően görög hatások játszanak szerepet, míg Aeneas, mint egy mélyen tisztelt hős (*dii indigetes*) alakját vesz fel.⁴³

Ebbe a körbe illeszkedik bele Augustus alakja is, akit az istenek sorába iktatott hősnek tekintik. Az oka abban rejtőzik, hogy a császár nagy hangsúlyt fektetett az új hatalmának ideológiai megerősítésére, ezért felújította és megreformálta a hagyományos, ősi római vallás több elemét.⁴⁴ A Larok tiszteletét államvallássá nyilvánította emellett mind Rómában, mind más

³⁵ Liv. XLV. 16. 5.

³⁶ Varro L. L. V. 144.: „*az a hely, ahol a mi penates-ünk van.*”

³⁷ Dench 2005 202.

³⁸ Dion. Hal. Rom. Ant. II. 19.

³⁹ Caesar a polgárháború után, i. e. 64 betiltotta ezeknek a kulturális egyesületnek a működését.

⁴⁰ Ovid. Fast. I. 527.; Gesztelyi 1982; Lásd még: Liv. I. 1.; Ovid. Fast. IV. 800.; Verg. Aen. V. 744.; Propertius IV. 1.

⁴¹ Ovid. Fast. II. 616.; Johnston 2004 435.

⁴² Plaut. Merc. V. 834.

⁴³ Cornell 1995 66-68.

⁴⁴ Res gestae divi Augusti 19.

római városban, városnegyedben és provincia szerte rendszeressé tette a kultuszát⁴⁵. A vicusok központjában felállítatott egy-egy compitum Larumot.⁴⁶ Ovidius így ír róla: „*Lart, ezret és Geniust, vezetőit, adott a vezér a városnak, s az utak hármát imádnak együtt*” Mintha Augustus Aeneas szerepébe lépne és ő tüntetné fel magát a házi istenek behozójaként.⁴⁷

Minden háziszentélyben elhelyezték Augustus *genius*át és császári család Larjait⁴⁸ és felállították a *collegia Larumot*⁴⁹, közös tiszteletükre utalnak a *laribus Augustis*⁵⁰ és a *laribus Augustis et genio Caesaris* megnevezések⁵¹; ezzel magát azonosította az otthon békéjével, harmóniájával és biztonságával. A császár istenítésének burkolt megvalósítása volt.⁵² Horatius Augustus-levelében fejtegeti, hogy a hálás rómaiak a princepsset már életében olyan tiszteletben részesítették, mint a görög héroszokat haláluk után. A különbség csak annyi, hogy Augustusnak a többi hőssel ellentétben nem kellett szenvednie, már földi életében elismerték és tisztelték.⁵³ Ezzel új kereteket adott a Larok kultuszának. A *lararium*okban és a *compitum*okban is egyaránt megjelentek a császár képmására formált *genius* szobrok togába öltözött férfi alakjában; gyakran a Larok arcát is ennek mintájára készítették, ezzel átvették a családfő háziistenének szerepét is. Így középen már nem a családfő, hanem a császár *geniusa* foglalt helyet, így a *compitum* a császárkultusz helyszíne lett.

Másrészről Augustus *genius*át nemcsak a *compitum*ban tisztelték, hanem magánétkezések során is. A senatus i. e. 30-ban elrendelte⁵⁴, hogy étkezések alkalmával áldozzanak a császár *genius*ának, majd a kultusz rendezése címén a Larok között biztosítottak helyet neki: „*Téged kér a fohász, színbort teneked zuhint áldozatul, a Larok közé keveri a te numenedet, mint a görögök között Castor s nagyszívű Hercules.*”⁵⁵

Így a házi istenek tisztelete a vezető államférfiak szerepével fonódott egybe, amely hatalmuk legitimálásának eszközét is jelentette.⁵⁶

⁴⁵ B. Thomas 1965 13.; Castiglione 1979 202.

⁴⁶ Suet. Aug. XXXI.; CIL XI. 4815: *compitales Larum Augustorum*

⁴⁷ Ovid. Fast. V. 145.; Gesztelyi 1982 245.

⁴⁸ CIL III. 14368: *gen(io Augusti)et lari (...)*; Scherrer 2008 198.

⁴⁹ CIL VI. 307 és CIL XIII. 8007: *collegia Larum et imaginis Augustae*; CIL VI. 444: *laribus Augusti collegium*; CIL III. 4792

⁵⁰ CIL V. 4087 és CIL VI. 441

⁵¹ CIL VI. 445

⁵² Latte 1960 307.; Wissowa 1912 172. Idézi: Borhy/Sosztarits 1998 118.

⁵³ Romulus, Liber, Castor, Pollux és Hercules jóltevő alakját állítja párhuzamba a császárral. Lásd Hor. Epist. II. 1. 5.; Borzsák 1969 137.

⁵⁴ Cass. Dio LI. 19. 7.

⁵⁵ Hor. Od. IV. 5. 35.; Borzsák 1975 434.

⁵⁶ Nagy 1989 147-148.

Az istenek megtestesítője volt a házi tűzhelyen az apró, oltárszerű edény, amelyben a tűznek mindig égnie kellett; fenntartása a ház asszonyának, matrónának a kötelessége volt.⁵⁷ A családi élet folytonosságát jelképezte, efölött örködött Vesta istennő, akit szorosan összekapcsoltak a penates-sel. Ez a láncszem összeköti Vesta és a penatesek alakján keresztül a házi valóságosságot és a hivatalos kultuszt is. Vesta a szimbólikus tűzhely Rómában, ő reprezentálta a fontos elemeket háztartásban. A tűzhely melegénél összegyűlt családot megáldja békével, egyetértéssel és összetartással. A házitűzhely rövid időn belül az ő szentségüket jelölte.⁵⁸

Az emberek és istenek közötti kapcsolat egyszerűen és zavartalanul történt. Az emberek szertartásaikkal elérhették isteneiket, áldoztaikkal és imáikkal könnyedén rávehették őket, hogy segítsenek nekik.

Az áldozati lakoma elején és végén (bármelyik istennek szólt is) Vestának járt az első ima és áldozat. Másrészt régi szokás számított, hogy minden étkezésnél egy tányért a tűzhelyre tettek, és ha egy kicsi falat a földre hullott, azt fel kellett venni és visszatenni az asztalra. De tilos volt ráfűjni és megtisztítani, ezáltal engesztelték ki a Larokat figyelmetlenségük okán.⁵⁹ Ezeket a szokásokat azért vezették be, mert hittek abban, hogy az istenek minden cselekedetük pillanatában jelen vannak és minden bűnük ellenére megőrizték irántuk a jóindulatukat.⁶⁰ Vajon ezek a szokások a penatesra vagy a Larokra vonatkozhatnak, erről sajnos nem maradtak biztos forrásaink. Viszont ebből is kitűnik, hogy a házi istenek tisztelete az étkezések alkalmával is fontos momentum volt, hiszen ezeken az alkalmakon volt együtt az egész család. A háziak az első étkezés előtt a házi oltár körül összegyűltek, a családfő rövid fohászt mondott, a reggeli friss étkekből és italokból tűzbe vetett egy keveset, s a hétköznapi áldozatbemutatás véget is ért. Ezt ismételték meg este is.⁶¹ Az engesztelő áldozat szőlőből, kalácsból, kalászból készült koszorúból és áldozati állatból, legtöbbször malacból állt, de galambot, baromfit, esetleg kecskét, ökröt is áldoztak fel nekik.⁶²

A házi istenek kultusza szorosan kapcsolódott a természethez, elsősorban a fákhöz, amelyre több szerző is hivatkozik. Vergilius eposzában Priamus palotájának közepén a *penatesek* oltára állt, amely fölé egy ősi babérfa hajlott.⁶³ A babér ugyanakkor Apollónak volt

⁵⁷ Oginie 1979 90.

⁵⁸ Clark 2007 122-123.

⁵⁹ Plin. nat. Hist. XXVIII. 27.; Latte 1960 90.

⁶⁰ Takács 2011. 27.

⁶¹ Tibull. Carm. II. 1.; Borzsák 1970

⁶² Hor. Od. III. 23. 4.; Borzsák 1975 369.; Lásd még: Ovid. Fast. II. 633.; Plaut. Aul. II. 8. 15.;

⁶³ Verg. Aen. II. 514.; Adamik 1988.

a szent növénye, amelyet gyakran áldozás alkalmával a tűzre dobtak, és ha pattogva, nagy lánggal égett azt jó előjelnak vették.⁶⁴

Varro szerint Esquilia területén volt kápolnájuk és ligetük a tölgy erdőcske Laroknak, Mefitis és Iuno Lucina istennőnek. Varro ezt két eredettel magyarázza meg. Az egyik, hogy a név maga “excubia” királytól származik, mások szerint abból a tényből, hogy Tullius király aesculi tölgyeket ültetett erre a területre.⁶⁵

Az ókori szerzők műveiben számos hivatkozást találunk az itáliai őserdőkre: szilfa-, gesztenye-, de különösen tölgyerdők, amelyek valószínűleg Róma megalapítása előtt Itália északi részét borították.⁶⁶ A tölgyfát görögök és a rómaiak is egyaránt Zeusszal, Iupiterrel azonosították, az ég, az eső és a mennydörgés istenével, tölgyfa alakjában tisztelték. Minden tölgyfa szentnek számított, a nagy megtermékenyítő erő volt, ami az esőt küldi és a terményeket kisarjasztja.⁶⁷ Vesta tűzét szintén tölgyfaágakkal táplálták; az élet szimbóluma volt, amely a masculin fából kitörve maga a megtermékenyítő szellemi tűz. Mintha az akarná sugallni a költő, hogy Iupiter lenne a Larok apja, Vesta pedig az ősanja.⁶⁸ A rómaiak a családi tűzhely isteneinek mintájára az istenek gyülekezetét is ellátták egy közös tűzhellyel és a megfelelő hivatalos kultusszal. *Vesta mater* mellett megjelenik a *Vesta deorum dearumque*, utoljára pedig (igaz hogy későn) Iupiternek saját külön penatesei vannak.⁶⁹

Ebből kiindulva bizonyítható, hogy az ókori Itáliában, mindig is különleges erőt, szentséget tulajdonítottak a fáknak: fórumon találjuk Romulus szent fűgefáját, míg a Palatinus-dombon egy somfa állt. A fák a termékenység, tavasz szimbólumai voltak. A fákat az ősi időkben megszemélyesítették, mint lélekkel bíró lényeket férfinak és nőnek hitték. És mikor a fát többé már nem a faszellem testének, hanem egyszerűen lakhelyének tekintették, erdei istenné válik. Ezért ábrázolják az erdei istenségeket emberi alakban, az erdővel való kapcsolatukat pedig ágakkal és más hasonló szimbólumokkal jelzik.⁷⁰ És az, hogy ehhez még hozzákapcsolták a larest és a penatest mutatja, hogy a természetkultusból alakultak ki a tulajdonságaik és emiatt a házakban is szívesen tisztelték, ők jelképezték az anyatermészetet. Továbbá ezen istenek képmása is fából, nem ezüstből vagy aranyból készült és ennek okán egyszerű és szegényes módon díszítették: “Míg a szegényes fa-isten az egyszerű házban állott, szentebb volt addig az eskü

⁶⁴ Tibull II. 5. 81.; Borzsák 1970

⁶⁵ Varro L. L. V. 49.; Latte 1960 90.

⁶⁶ Frazer 2005 72.

⁶⁷ Frazer 2005 97-99.

⁶⁸ Köves-Zulauf 1995 129-130.

⁶⁹ Martian. Capell. 40.

⁷⁰ Frazer 1998 81.

szava”⁷¹ Az ősök egyszerű, szerény áldozatokkal is megelégedtek, nem kellett drága és fényes ajándékokkal elhalmozni őket.

Általánosságban ők voltak a fák, a gyümölcsök, virágok, a háziállatok és a nyájak (vadállatok) védőistenei, akiknek a segítségét a gyarapodás, szaporodás érdekében kérték.

Igen ősi, anyai leszármazásra visszavezethető, a vallási képzetekre utaló elképzelés lehetett az is, hogy a Laroknak ősanyja is volt. Az olyan rituálék esetében, ahol fontos volt az áldozati anyag megválasztása és a szertartás végrehajtása is kötött formájú volt, az apa neve nem pontosította volna eléggé, így a *pater semper incertus* („az apa mindig bizonytalan”) mondással élve az anya nevén keresztül való meghatározást alkalmazták.⁷² Az idők folyamán a mater Larum-nak sok alakja, neve és története alakult ki, amely a római mondák részét képezik.⁷³

Varro elbeszélése alapján Larunda volt az ősanya. A szabinok beszéltek oltárokról, amiket Titus Tatius szabinok királya⁷⁴ fogadalomból Rómának dedikált és fogadalmat tett Ops, Flora, Vediores és Saturnus, Sol, Luna, Vulcanus és Summanus és szintén Larunda, Terminus, Quirinus, Vertumnus, Larok, Diana és Lucina oltárára. Kedvelik a fákat, amik a határvonalon és a földeken nőnek.⁷⁵ Larunda nevét hozzákapcsolja Lara alakjával. A lares szó nála a lares szóból származik, urat jelentett.⁷⁶

Diana és Lucina alakja szorosan köthető a Larokhoz és természetesen Larunda alakjához is. A két istennő a női princípium istennői voltak. Diana Vesta szerepében is tetszeleg, Diana-Vesta névből arra lehet következtetni, hogy szentélyében örökké égő tűz volt. Így idővel szerepük is azonos lett, mindkettőt védelmező aspektusukból fakadóan a föld-és anyaistennőkkel azonosították, a termékenység istennőjévé váltak.⁷⁷ Diana lényegében az erdőségek, és az erdőn át vezető utak istennője volt, ennek alapján már világos, mért hangsúlyozza a költő, hogy azokat a fákat kedvelik, amik az utak közelében nőnek. Az út maga is bizonyos szakralitással bírt, ez megmagyarázni látszik azt a jelenséget, hogy a római korban miért jelenik meg olyan sokféle formában maga az út is. A földbirtokokat elválasztó határok (*limites*) valójában az utak (*viae*), városokban az insulák utcái és útkereszteződéseinek helyi védőszellemei a Larok (*lares compitales*) voltak.⁷⁸

⁷¹ Tibull. I. 10. 15.; Borzsák 1970 45.

⁷² Ez a fajta meghatározás igen elterjedt volt Egyiptomban, hiszen a mágia is onnan ered. Lásd Graf 2009 93-94.

⁷³ Latte 1960 92.

⁷⁴ Iulius I. 10 is említi

⁷⁵ Varro L. L. V. 74.; Latte 1960

⁷⁶ Varro L. L. VI. 2. A szó értelmezésére több értelmezés is nyitva áll: etruszk eredetű és teljesítményt jelentett, vagy a latin largus (bőség, gazdag) szavakból is származhat.

⁷⁷ Ovid. Fast. VI. 267-268.; Frazer 2005 12-15.

⁷⁸ CIL XI 3079. A Larok földeket védő aspektusára vonatkozóan lásd. Tibullus I. 1. 20: *agri custodes*.

Diana nem mindig volt csak a fák istennője, hanem idővel a természet virágzó életének, a vegetáció megszemélyesítőjévé fejlődött. Őt hívták segítségül a gyermekágyon vajúdó anyák, így a szülés istennője lett akárcsak Iuno Lucina is.⁷⁹ Ezek okfejtés alapján Larunda-t is, mint a föld istennőjét tisztelhatték, akinek oltalmára bízták a föld alá tett vetőmagot.

Ugyanakkor Ovidius értelmezésében már nem ilyen egyértelmű ki is a Larok anyja. Legalább három külön mondai elemet fűz össze: Iupiter szerelme Iuturna nimfa iránt, Ilia (Rhea Silvia) istennővé válását és végül a Larok eredetét hozza fel Lara a fecsegő nimfa által: „*És anya lesz, szül gyermekeket, kik az utakat őrzik, s minden időre hazánk Larjai, őrei ők*”⁸⁰ Az etruszk eredetű Lara (etruszk Lasa) név etimológiáját Ovidius a görög lalein vagyis „fecsegni” és „csevegni” igével hozza párhuzamba.⁸¹

Továbbá Tacita és Dea Muta alakjában is megjelenik: akinek egy vénasszony áldozatot mutat be: „*Három szem tömjént tesz alá a küszöbnek a három ujjával... Majd szürkés ólom-figurákra varázsfonalat köt, s hét feketés babot is forgat az ajkai közt*”⁸² A defixio esetéről van itt szó. Három szokásos formája őrződött meg. A megkötöm, kötni ige⁸³ a kötés egyszerű cselekvése - amelynek célja egy másik ember vagy lény áldozattá tétele - helyett egy magasabb értelmezést is jelent, mégpedig az áldozat és az emberfeletti hatalom közötti kapcsolatot. Majd a varázsló egy emberfeletti hatalmat szólít meg és neki szenteli az áldozatát, ebben az esetben Néma istennő az, aki az alvilág jó szellemeinek anyja. Végül két történet párhuzamba állítása is megfigyelhető. Az egyik az éppen végzett rituális szertartás: „*Átveri vastűvel, megvarrja, bevonja szurokkal s megszártja tüzén egy kicsi ména fejét.*” A másik az áldozatra gyakorolni kívánt hatás volt, Ovidius ezeket az áldozatokat egyenesen a föld alá „írja” le, hiszen ahogy az anyóka megsemmisítette az ellenség ólomfiguráit és a halat, úgy kell a gonosz szellemeknek, ellenségeknek is elhallgatniuk és visszatérniük az alvilágba. Ez alapján akár analógiás vagy szümpathetikus mágiának is nevezhetjük. A három és a hét igen gyakran előforduló számok a mágiában⁸⁴, míg a halfélleket leggyakrabban a holtakkal hozták összefüggésbe, amelyet áldozat gyanánt felajánlottak nekik.⁸⁵

A rómaiak hittek abban, hogy a halottak árnyai hol jó-, hol rosszindulatúaknak mutatkoznak, és ha megfelelkeznek gondoskodni róluk, akkor visszatérnek és megbosszulják.

⁷⁹ Frazer 2005 90-91.

⁸⁰ Ovid. Fast. II. 583-616.; Robinson 2011 389.

⁸¹ Gesztelyi 1982. 115.

⁸² Ovid. Fast. II. 573-576.; Robinson 2011 388.

⁸³ A latinban a kötni (ligare, alligare, obligare) szó mellett a szentelni (dedicare, demandare) és az esküdni (adiurare) szavak is szerepelnek. Lásd Graf 2009 91.

⁸⁴ Frazer 1998 56.

⁸⁵ Kulin 2013 680.

Az elhunyt családtag lelkét *manus* vagy *manes* névvel illeték⁸⁶, amelyek tovább éltek az alvilágban. Elsősorban az ősi vallási szokásokban kapott nagyobb jelentőséget lényük. Az alsóbb rendű démonok azon faja, melyek a házban és a háztáj körül tartózkodnak. Eredetük szerint leginkább a *lares* és *penates* módjára ősök hazajáró lelkek, akiket megfelelő praktikákkal jó vagy rossz célra próbálták megjelenésre kényszeríteni vagy éppen elkergetni.⁸⁷ Haláluk évfordulóját ugyanúgy megünnepelték, mint bármely más családi eseményt, amely a Parentalia napjaiban merült ki. A szokás kialakulásának eredete szintén Aeneas személyéhez kapcsolható, aki atyjának sírjánál étel és ital-áldozattal kedveskedett.⁸⁸ A holtaknak nem kellett bőséges áldozat elég volt, ha a síremlékre virágkoszorút, néhány gyümölcsöt tettek, fáklyát gyújtottak és kicsi sószemeket szórtak szét. gabonát, tejet, bort hagytak az út szélén lévő tálon.⁸⁹

A hiedelemvilágban az út, útkereszteződés a tér és az idő különböző síkjaiban élő kísértetek megjelenési helye volt. Ezek a szellemek olyan helyek felett uralkodnak, ahol az ember bizonytalanságban érzi magát: az utakon, amelyeket sírok szegélyeznek, keresztezésekénél, ahol holt lelkek tanyáznak, ajtóknál és küszöböknél, ahol a legvédtelenebb a ház és a szentély. Mint az utak és bejáratok istennője (*propylaia*, *prothyraia*), a hármassutak őrzője (*triaditis*) vált népszerűvé Hekaté istennő is: „*Hekatének az arca három irányba fordulnak, s így áll őrt a keresztutakon.*” A kapuk előtt szobrokat állítottak, esetleg kis szentélyépületeket emeltek neki, hogy az istennő segítségét biztosítsák, valamint a mindennapi életben is áldást hozzon az emberekre.⁹⁰ Ovidius az istennő alakját Ianus istenhez hasonlítja, aki mozgás nélkül is kétfelé néz⁹¹.

A küszöb és az ajtó is egyaránt a kezdetnek (a születésnek, az életnek) és a végnek (halálnak) a szimbólumai, amelynek perszonifikációi voltak ezen istenségek: „*Minden kezdésben benne a jó és a rossz.*” Ez a felfogás máig is élő mágikus eredetű felfogás, vagyis amilyen a kezdet, olyan a vég.⁹² Őrzik a szent küszöböt, ajtókat nyitnak vagy zárnak; átvitt értelemben a határhelyzetek istenei is, ismerik az életből a halálba vezető utat. Nem hiába az a gyakorlat, hogy a holtaknak vagy a holtakhoz kapcsolható áldozatokat legyen az ólom-vagy viaszbabuk⁹³ vagy esetleg

⁸⁶ A *manus* jót jelent, vagyis ezek a jó lelkek.

⁸⁷ Frazer 2005 364.; Gesztelyi 1994 12-13.

⁸⁸ Verg. Aen.

⁸⁹ Ovid. Fast. II. 533.; Robinson 2011 333-334.

⁹⁰ A kapuőrző rabszolga jelentésű *ianitor* szó Hekaté funkciójára is utal, nemcsak Ianus istenére. Lásd Ovid. Fast. I. 141-142.; Gesztelyi-Németh 1982 37.

⁹¹ Ianus nem vesztegeti idejét nyaka tekergetésével. Ovid. Fast. I. 143.

⁹² Ovid. Fast. I. 178.

⁹³ Platón Törvények XI. 933b. Lásd még Hor. Od. I. 8. 30.; Verg. Ecl. VIII. 73.: agyag és viaszkép szerepel.

tömjén általában a küszöb alá rakták⁹⁴, így a leggyorsabban jutottak el hozzájuk az engesztelő ajándék.⁹⁵

Másfelől nézve Varro Larentia ünnepével – december 23-án tartották – kapcsolja össze a holtak ünnepét. Larentia ünnepe szerint Acca Larentia nevéből származik, akinek a papjai (pontifexek) hivatalosan engesztelő áldozatot mutatnak be a sírjánál és az ősöknek Velabrumon; hat nappal Saturnalia napja, Parentalia napja után.⁹⁶ Ezért hívják Acca Larentianak. Acca sírja és egyben a *manes serviles* áldozásának helye is volt.⁹⁷ Cicero viszont erősen kételkedik ebben az állításban, szerint sem sír nem feküdt a Velabrumon, sem december nem volt a rómaiak halotti ünnepének hónapja. Itt jegyezném meg, hogy Plutarchos Romulus életrajzában megemlíti Romulus gyászszertartását, amit decemberben tartottak.⁹⁸

Továbbá Ovidius a Larok anyjának tartja Larentiat és Larentialit is: „*Téged is említelek, Larentia, büszke nemünknek hű dajkája, szegény Faustulosoddal együtt. Híretek éneklek, ha a Larentalia eljön és ha a december a jó génuszokkal örül.*” Larentia és Faustulus a monda szerint az a pásztor-házaspár, amely az ikreket (Romulus és Remus) megtalálta és felnevelte. A vallástörténeti kutatás az ősi Földanya antropomorfizálódott alakját ismeri fel benne, ugyanakkor némely magyarázat alapján Larentia volt a csecsemőket felnevelő anyafarkas (lupa) is.⁹⁹

Larentia-t mint anyaföld, táplálója és dajkája Romulusnak és Remusnak, s így Faustulusszal kapcsolatban az ő nevévé tették, s nevét összecserélték Fauna (Faustulus = Faunus), Luperca és a nőstényfarkas mondájával kapcsolatos Lupa nevekkal, emellett az ő vette oltalma alá a holtakat.

Az idézet második fele Laralia, Larentalia ünnepére utal, amelyet decemberben ülték meg és a *genius*nak, *lares*nek örvendtek.¹⁰⁰ Plutarchos tévedésből Larentia ünnepének időpontját áprilusra teszi, amit Mars papja végez el.¹⁰¹

Larentia nem egyszerűen csak Mater Larum volt, hanem a hagyomány úgy tartja, hogy tizenkét fiával a föld termékenységéért áldozott, és ebből a tizenkét fős collegiumból alakult meg a fratres arvaes testülete.¹⁰² Elsősorban a termékenységhez, szántóföldekhez tartózó mágikus rítusokat végezték el Marsnak, Ceresnek, Dea Dianak és a Laroknak május utolsó, illetve június

⁹⁴ Lásd a dolgozat 80. lábjegyzetét.

⁹⁵ Graf 2009 105.

⁹⁶ Capitolium és Palatium alján elterülő lapály, mely az ősi időkben a Tiberis árterületéhez tartozott. Plutarch. Rom. 34.; Cicero De Leg. II. 54.

⁹⁷ Varro L. L. VI. 23-24.

⁹⁸ Plutarch. Rom. 272d.

⁹⁹ Ovid. Fast. III. 55-58.; Gesztelyi 1982 134. Lásd még: Macrob. Sat I. 10. 17.; Paul Fest. 106.; Gell. VII. 7. 8.; Plutarch. Rom. 4.

¹⁰⁰ Liv. I. 4.; Ovid. Fast. III. 55-57.

¹⁰¹ A lupa szó egyaránt jelent nőstényfarkast és könnyű erkölcsű nőt. In: Plutarch. Rom. 4-5.; Latte 1960 92.

¹⁰² CIL I. 2² 1; Gell. VII. 7. 6.

első napjaiban.¹⁰³ Az isteneknek élő állatot: disznót, tehenet, továbbá koszorút, bort, tömjént és gyümölcsöket is felajánlottak. Ezután hangoztak el imáik, amiket a carmen arvale őrzött meg. Először a Larokat szólították meg, majd a legjelentősebb istent, Marsot hívták elő és végül a vetőmagot védő és pusztító isteneket (Semo-istenek). A papok a könyvekkel a kezükben körbetáncolva, verses formában énekelték el a szöveget; minden isten megszólítása háromszor hangzott el, ezzel is a mágikus, misztikus jelleget próbálták fokozni.¹⁰⁴

Ovidius másik értelmezésében ehhez hasonló történet kerekedik ki, mégpedig a Lemuria ünnepével kapcsolja össze Romulus alakját. Lemuria¹⁰⁵, amely három napon át tartott (május 9., 11., 13.), Parentalia mellett a legjelentősebb halotti ünnepnek számított. A kísértetek elrettentésére mágikus cselekményeket, ősi babonás szertartásokat hajtott végre.¹⁰⁶ Hangosan ujjával pattint, sötét babszemeket szór a háta mögé így szólván: „*Én eldobom ezt mind, s megveszem érte magam s érte enyéimet is!*” Majd ismét megmosva a kezét és rázz egy kolompot, közben kéri az árnyalakot kerülje el lakát: „*Lelkek, távozzatok innen!*” kilencszer ismételve. Az ujjak pattintása bajelhárító rítus, a halottaknak szánt babszem helyettesítő áldozat, a zajkeltés a holt lelkek elijesztése végett volt.¹⁰⁷ Ovidius Lemuria ünnepe ősbibb lenne, mint a februárban tartott Parentalia. Ez azonban Ovidius vagy az általa használt forrásul szolgáló szerzőknek a találmánya. Az ilyesfajta feltételezés nem eléggé megalapozott. Lemuria sose töltötte be azt a funkciót, amit a Parentalia, a kettő közötti alapvető különbséget az adta, hogy míg a Parentalia lényegi célja a halottakról való gondoskodás és a velük való jó viszony ápolása, ezzel szemben Lemuria napjain a családfő évenként tisztulási szertartást tartott a házban a gonosz szellemek befolyásának ellensúlyozására. Továbbá május neve nem a maiores-szel magyarázható.¹⁰⁸ Ugyanígy ősi hagyományra vezethető vissza az, hogy a pontifexek és a Vesta-szüzek évente, májusban káka-babákat hajítottak a Tiberisbe, talán mindkettőnek ugyanez lehetett a jelentőségük. Másrészt Lemuria ünnepén káka-babát dobtak a vízbe, hogy megóvják a termést a pusztulástól. A napokig tartó föld szentelését körmenet zárta le. (A kiszebáb-pusztítás szokásával mutat rokonságot.) Mindkét szokás célja volt a várost megtisztítani a rossz árnyaktól, a démonoktól, az emberek bűjébaját elűzni, továbbá a démonok figyelmét igyekeztek elvonni az élőkről ezekkel a bábukkal.¹⁰⁹

¹⁰³ Gell. VII. 7. 8.; Plin. n. H. XVIII. 6.

¹⁰⁴ Hahn 1975 169-170.

¹⁰⁵ Lemuria a görög lemurosz „falánk” és a lamia „kísértet” szavakkal áll etimológiailag kapcsolatban. Ovid. Fast. V. 419-428.

¹⁰⁶ Gesztelyi 1982 260.; Frazer 1998

¹⁰⁷ Ovid. Fast. V. 429-444.; Gesztelyi 1982 261.

¹⁰⁸ Ovid. Fast. V. 425-426.; Gesztelyi 1982 261.

¹⁰⁹ Frazer 1998 329-331.

Ovidius a Lemuria szó eredetének magyarázatára Mercurius vagy Hermész alakját hozza, aki az egyik Plias gyermeke, Maiának volt a neve. A varázsvesszője segítségével a holtak lelkét kísértette az alvilágba. Lemuriát Remuria szóból eredezteti, amely nyelvileg megalapozatlan. Így akarta újra beleszőni a Város megalapításának az epizódját: „*Romulus annak utána, hogy elhantolta a testvért, vesztire gyors Remusért rótt le áldozatát.*”¹¹⁰

Mindebből következik, hogy a rómaiak hite szerint a házi istenek kultusza szorosan kötődött a város alapításához: Aeneas és Romulus alakjához, amely alapján saját származásukat is igyekeztek hangsúlyozni.

Varro egy újabb értelmezést is ad a Larok anyjának a megismerésére, Maniának is nevezi¹¹¹, ami etimológiailag a *mania*, *manes* kísértetekkel hozható összefüggésbe. A *mania*, *larvae* rossz szellemek voltak, vagy akár lelki fájdalmak értelmében is használhatjuk a kifejezést¹¹², a babonás hit szerint észvesztő hatással volt azokra, akik engesztelésként nem végeztek el az évenkénti tisztító szertartás.¹¹³ Igen érdekes szokás terjedt el Ariciában, ember formára sült cipókat *maniaenak* nevezték el, viszont *Mania* nemcsak a cipónak a neve volt, hanem a kísértetek anyjának vagy éppen nagymamájának neve is. A cipók és az emberáldozatok kapcsolata vetődhet itt fel a Compitalia ünnepén, ahol is éjszaka gyapjából készített férfi- és nőalakot formáló szobrocskákat ajánlottak fel Maniának. Ezt azzal a céllal tették, ha a kísértetek visszajönnek, akkor ezeket a bábukat vigyék el a házban lakók helyett. Ezeket a képmásokat a ház ajtajára tűzték ki.¹¹⁴

Ennek eredetére utal az a történet, hogy M. Iunus Brutus az első consul volt az június hónapban, aki mondta, reformálja meg *Mania* és *lares* kultuszát Compitalia ünnepén és ezt összekapcsolta a Larok anyjával. Macrobius szerint *Mania* és *Larok* ezen az ősi ünnepükön a keresztutaknál tisztelték.¹¹⁵ *Larentia* és *Compitalia* - néha *Laralia* ünnepeként említik - ünnepe is közel fekszik egymáshoz, mindkettőt ún. mozgó ünnepnek számított; december-január hónapban rendezték meg.

Jó példa a következő Horatius idézet: „*Régi derék, kicsivel boldog földműves atyáink ünnepet ültek, amint betakartak, üdíteni testük és lelkük...*”¹¹⁶ A nehéz munka utáni megkönnyebbülés váltja kicsapongó játékos jókedvet. Vagyis az ünnepet a földmunkák befejeztével, aratás után tartották meg, Saturnalia ünnepének végeztével: „*a nő, gyerekek közös áldozatából Silvanust tej-ital, malac*

¹¹⁰ Ovid. Fast. V. 445-484.; Gesztelyi 1982 262-263.

¹¹¹ Varro L. L. IX. 61.; Lásd még: Arnobius III. 41.; Macrob. Sat. I. 7. 34-35.; Festus 115.

¹¹² A *mania* az ősök vétekinék következményének tartja. Lásd Platón Állam 364b-c.

¹¹³ Graf 2009 22.; Pecz 2002. 1069.

¹¹⁴ Frazer 1998 329.; Latte 1960 91.

¹¹⁵ Macrob. Sat. I. 7. 34-35.

¹¹⁶ Hor. Epist. II. 1. 139-141.; Borzsák 1969 140.

engesztelte Tellust, s szirmok, bor Geniust...”¹¹⁷ Ezen a mulatságon az egész római nép részt vehetett akár városban, akár faluban élt: „Decemberben járunk... Jogunkban áll a nyilvános hejehuja. Zsibong minden az óriási előkészületektől...”¹¹⁸

A szolgák kedvezményekben részesültek: eltörölték átmenetileg az osztályok közötti különbségeket, a szokásosnál jóval nagyobb borfejadag járt nekik, egy asztalnál ültek a gazdáikkal, elmondhatta a véleményét általában fescenniumi versben¹¹⁹, és a munka is szünetelt. Továbbá a gazdáikkal cseréltek helyet, ők szolgálták ki az étkezésnél.¹²⁰

Cato megjegyzi, hogy csakis ezen a napon jogosult a felügyelő az áldozat bemutatására a birtokon dolgozó szolgaszemélyzet nevében.¹²¹ Vagyis már Cato idejében egy rabszolgaünnepként jelenik meg. Ugyanis a vilicus vagy vilica feladataiba nem tartozott bele az áldozatbemutatás, sőt tilos volt az ura vagy úrnője engedélye nélkül végrehajtania.¹²² A Compitalia ünnepén a közös birtokhatárral rendelkező földbirtokosok összegyűltek a keresztutakon álló kis kápolnáknak és a megtisztított szerszámaikat (igát) elhelyezték a szentélyben: „a Larok elé útfélre akasztja ekéjét...” és otthon is bőséges, és ízletes ételek kerültek asztalra.¹²³ Wissowa Compitaliát falusi vigasságnak, a Larokat pedig „mezei termékenységdémonnak” tekintette.¹²⁴

Ovidius számol be a *lares praestites* oltárának avatási ünnepéről: „Május Kalendáján épült oltára az oltalmazó Laroknak, s állnak már kicsi isteneik is.” Az oltalmazó Laroknak már a szabinok korában is állt az oltárok és égett benne Vesta tüze¹²⁵, ezzel hozható párhuzamba Varro története is, ahol a szabinok számos oltárról számoltak be Tatius király idejében.¹²⁶ Ovidius szerint nem véletlen, hogy ezzel a jelzővel látták el a Larokat, mert ami Rómáé, biztosan őrzi féltő szemük. Ennek alapján először a Várost, népet, hazát és házat védő Larok funkciója alakult ki. A *lares praestites* tulajdonságai hasonlóak voltak a *lares familiares*hez és a *lares compitales*hez, mivel így folytatja mondanivalóját: „Egy kutya a lábuk előtt heverészett, kőbe faragva... Mindkettő hűséges az urához s őrzi a házat, és a keresztutakat kedveli Lar is, eb is.”¹²⁷

¹¹⁷ Hor. Epist. II. 1. 142-144.

¹¹⁸ Sen. Epist. Mor. XVIII.

¹¹⁹ Egymás között nyersen, szabadosan gúnnyal feleltek, míg nem nyílt sértegetéssé fajult el a tréfa.

¹²⁰ E néhány nap az osztálybéke, a felebaráti szeretet időszaka volt. A Saturnus alatti „paradicsomi állapotot” állította vissza. Köves-Zulauf 1995 51., Adamik 2001 67.; Frazer 2005 381.

¹²¹ Cato De agri cult. 5. 3.

¹²² Cato De agri cult. 143. 1.

¹²³ Persius IV. 30.; Latte 1960 90.

¹²⁴ A larok szerinte nem szörnyű, ijesztő lények, mert nappali fénynél tisztelték őket. In: Pauly/Wissowa 1848 773-774.

¹²⁵ Az oltár pontos helye és állításának időpontja ismeretlen, nem állapítható meg, egyes tudósítások szerint a Via Sacrán állt. In: Ovid. Fast. V. 130.; Gesztelyi 1982 244.

¹²⁶ Vö. Varro L. L. V. 74.

¹²⁷ Ovid. Fast. V. 137- 140.; Gesztelyi 1982 245. Lásd még: Plut. Rom. 276.

Ezt az oltárt tehát a családvédő és a keresztutakat óvó Larokkal együtt szentelték fel, de azt itt leírtakon kívül többet nem tudunk a lares praestites-ről. Feltételezhetően azért, mert a védő Larok kultusza háttérbe szorult a másik kettő mögött.

Ovidius itt össze is keveri őket a keresztúti Larokkal, holott az ábrázolások merőben eltérő volt. Az örökdő Larokat fiatal férfiakként ábrázolja bottal, kutyabőrbe öltöztetve, lábánál kutyával. A *lares praestites* kutyával való ábrázolása i. e. 112/111-ben jelenik meg először a gens Caesia kiadott érméjén.¹²⁸ Ezzel szemben a *lares compitales* lágyan, könnyeden lendületes-táncoló babérkoszorús figurák voltak kutya nélkül, sávós tunicát és cakkozott szegélyű köpenyt visel. Kezükből rhyton és patera, esetleg kisvödör lehetett.¹²⁹

Ebből kiindulva *lares* eleinte a mezőknek és a keresztutaknál összefutó földdaraboknak az istenei voltak, mind a falusi mind pedig a városi útkereszteződéseket is védelmezték. A határok közelében található meg szentélyeik, ahol megtisztulási áldozatokat hajtottak végre a paraszti birtok egészének védelméért, így a gazdák áldoztak nekik elsődlegesen.¹³⁰ Itt annyi istent tiszteltek ahány földdarab (*compitum*) találkozott a keresztutaknál. A *compitum* nemcsak kettő, hanem általában négy birtok találkozási helye volt.¹³¹ Varro szerint ez a nap nem a *lares compitales* hanem a *lares viales* ünnepe volt, amelynek napját a praetor jelölte és hirdette ki minden évben január 1-jén.¹³²

Az utakat védő Larok esetében az sem volt mindegy, hogy milyen fajta utat őriztek. Mindenfajta utak és ösvények védőszellemei is voltak, ennek megfelelően nevezték őket *lares viales*nek¹³³ és *lares semitales*nek¹³⁴ esetében. Ahogyan ezekből a példákból is látható, mai szóhasználatnál élve „alsó- és felsőbbrendű utak” kereszteződéséhez, elágazásához és találkozásához pontosan megjelölt lares kultuszok tartoztak. Az „úti” lares két, különböző fajtájára utaló melléknevből való alapvető megkülönböztetés a magasabbrendű: *viae*¹³⁵ és az alacsonyabbrendű: *semitae*¹³⁶ között volt. (Továbbá *lares permarinine*nek¹³⁷ nevezték a tengeri utaknál. Erre remek példa Livius

¹²⁸ http://coinproject.com/coin_detail.php?coin=4132

¹²⁹ Pauly/Wissowa 1848 773-774.

¹³⁰ Tibull. Carm. I. 1. 20.; Gesztelyi 1994 12.

¹³¹ B. Thomas 1963 26.

¹³² Varro L. L. VI. 25.

¹³³ Plaut. Merc. 865.; CIL II 2417, 2518, 2572, 2987 (Hispania); VI 36812; VIII 9755 (Africa). Megjelenik Sing.-ban is: Lar vialis CIL III 1422: *Fortunae Reduci Lari Viali*

¹³⁴ CIL XI 3079 (Falerii): *Laribus compitalibus, vialibus, semitalibus*. Érdekes kifejezés, külön-külön hangsúlyozza az útkereszteződésekhez (*compita*) és felsőbb- és alacsonyabb rendű utakhoz kapcsolódó lares különböző funkcióját.

¹³⁵ Általában a hosszabb, provinciát vagy akár provinciákat is átszelő birodalmi út neve volt, amelyek kereszteződéseiben beneficiariusok teljesítettek szolgálatot. Domaszewski 1902 207-208

¹³⁶ A *semitae*-re a fenti kritériumok nem vonatkoztak. Ugyanakkor Savariából még Schoenvisner tette közzé az ösvények istennőinek, a *Semitatrix*oknak állított, azóta elveszett és ezért pontosan meg nem fejtett feliratú oltárt.

¹³⁷ CIL XIV 4547 (Ostia): (*La*)*ribus perma(rinis)*

egyik története: I. e. 182-179 közötti időben az egyik censor, M. Aemilius a Mars- mezőn szentélyt avatott fel a tengeri Laroknak, abból az okból, hogy fia, L. Aemilius legyőzte Antiochus hajóhadát.¹³⁸⁾

Ezek alapján a Larok homályos, nem teljesen tisztázott etimológiája ellenére is megállapítható, hogy az ősök kultúrájából származik és minden bizonnyal az itáliai lakosság földművelő-pásztorok életéből eredeztethetők. E népek boldogságának kulcsa volt a földek termékenysége, a földek határának biztonsága, a nehezen összekuporgatott családi vagyoni épsége, amiért a hozzájuk közel álló föld-és házi isteneik segítségét kérték.¹³⁹

A *lares*¹⁴⁰ tehát ősi, etruszk eredetű földistenek voltak, akik bizonyos helyek védőisteneinek számítottak, elsősorban a magánházak, és ott élő család védőistenei.¹⁴¹ A Larokat elsősorban szerepkörük alapján lehetne legjobban csoportosítani. Oltalmazták a házat, földet, a szomszédos erdőt és utakat, az élet számos területén segítséget nyújtottak: a szomszédokkal való jó viszony fenntartását, és kialakult érintkezési normákat a közösségen belül.¹⁴²

Egyes feltételezések szerint a *compitumból* kerültek be a Larok a házi istenek közé, de továbbra is a birtokon dolgozó szolgák tisztelték. Az egyszerű háziszentélyeket többnyire a cselédség tartotta karban.¹⁴³ Ezen istenek voltak a *lares familiares* és *lares domestici* illetve *lares casani*, *lares rurales*.¹⁴⁴

Minden háznak külön volt *lares familiares*-a, a családnak szűkebb értelmében vett összelleme, *geniusa*. Sok esetben hasonlóságot és azonosságot mutat a *genius familiaris*-szal, majd később a császárkorban összemosódott a szerepkörük is, egy feliraton szerepelnek, mint a ház védője és a családfőnek a *geniusa*.¹⁴⁵ Erre remek példát szolgáltatja az a tény, hogy a *lares* is rendelkezett azzal a tulajdonsággal, mint a *genius* és a *manes*, vagyis az elhunytak jó szellemének is felfogható, akik a haláluk után is gondoskodtak családtagjaikról.¹⁴⁶ A Laroknak az effajta értelmezése abban gyökerezik, hogy az ősi Rómában az emberek halottaikat a házban temették el, ezt a szokást a leges XII tabularumban törli majd csak el.

¹³⁸ Liv. 40. 52. 4.: *aedes Larum permarionum*.

¹³⁹ Latte 1960 64-65.

¹⁴⁰ A szó jelentésére több értelmezés is nyitva áll: etruszk eredetű és teljesítményt jelenthetett, latin *largus* (bőség, gazdag) vagy a *carmen fratrum Arvalium* alapján a *lares* forma alapján urat jelenthetett. In: Pecz 2002 1067.; Pauly 1999. 1148.

¹⁴¹ Latte 1960 90-93.

¹⁴² Latte 1960 94.; Hahn 1975 7.

¹⁴³ Kaufmann- Heinemann 1998 184.

¹⁴⁴ CIL III. 4160: *laribus domesticis*; CIL IX. 725

¹⁴⁵ CIL IV. 1539 és CIL X. 861: *genio M(arci) n(ostri) et laribus*

¹⁴⁶ Granius Flaccus: De indigitamentis művében írja: a *genius* és a *lar* ugyanaz. Idézi: Censorinus De die nat. III. 1-2.; Köves-Zulauf 1995 51.

A *lares familiares* a családi tűzhely és vagyon felett őrködtek, közéjük tartozott Vesta – a háztűzhely védelmezője és a *penates* istenek. Plautus „hőse” háziistenét remekül festi le: „*Larja, házi istene vagyok e háznak itt... A nagyapa egykor aranykincset bízott reám titkon: a tűzhelye mélyén ásta el... hogy megőrizsem neki.*”¹⁴⁷ Végveszély esetén szobrokkal együtt elrejtették házaikban, a tűzhely mélyén arányaikat, hogyha majd a baj elhárul, újra felkeressék azokat. Az esetek többségében a kapzsiság volt az egyik fő motiváló tényező a tulajdonos szemében, így gyakran utódaik előtt is titok fedte a rejtékhely kilétét.

Ahogy azt a forrásanyagok bizonyítják a tiszteletüknek tulajdonképpen már két jól elkülöníthető irányzata volt. Az utak, mezők, szántóföldek, tehát a familia birtoka, tulajdona a *lares compitales*; a ház, a háznép, a familia pedig a *lares familiares* hatáskörébe tartozott. Kettő közötti alapvető különbség az, hogy a *lares compitales* alatt az auktorok többnyire többszámot értenek (kettesével jelennek meg), míg a szűk család védőszellemét gyakran használják egyesszámban is: *lar familiaris*.¹⁴⁸

A rokoni szál köztük az, hogy mindkettőnek volt collegiuma; a keresztúti Laroknak a *collegia compitalicia*¹⁴⁹, ezeknek az élén a *vici magistri* vagy *magistri vicorum* álltak. Jórészt rabszolgákból kerültek ki, feladatkörükhöz tartozott az oltár gondozása, díszítése és a *ludi compitalicii* megrendezése.¹⁵⁰ Másrészt a házi, családon belüli collegium is létezett ilyen szervezet, ez azonban szűk keretek között mozgott.¹⁵¹ A *lares familiaris*nak a család feje, a *pater familias* áldozhatott, így a rabszolgáknak csak a *compitales*hez volt szabad fohászkodniuk, kedveskedniük ajándékokkal.¹⁵²

A fent megnevezett ünnepek és mondák, történetek alapján bizonyosak lehetünk abban, hogy a rómaiak lépten-nyomon igyekeztek a házi isteneket egymáshoz kötni, így nem is csoda, hogy egy idő után mind az értelmezésük, mind a tulajdonságai egybemosódtak.

Minden eredetet, működést, életmegnyilvánulást a természetben úgy az erkölcsi világban, az egyes ember és az intézmények életében is a geniusokra vezették vissza. A geniusoknak egy másik szeletét képezték a *lares* és *penates*, a család és a ház őreinek védőszellemei, a gazdaság és háztartás őrei. Lehetnek *familiares* és *publici*. A földön, a házban, utcákon és az emberek körül tartózkodnak. Míg a *manes*, melyek általában az elhunytak isteni szellemei a föld alatt élnek és a sírjukkal bizonyos összeköttetésben vannak. Akár numeneknek is nevezhetnénk őket,

¹⁴⁷ Plaut. Aul. Prologus

¹⁴⁸ Latte 1960 92.; Tegye 1969; Lásd még: Plaut. Merc. 834.; Plaut. Mil. 1339.; Cato De agr. cult. 2. 1.

¹⁴⁹ CIL XI. 1550: *collegius compitalicus*; Borhy/Sosztarits 1998 118.

¹⁵⁰ Suet. Aug. II. 30-31.

¹⁵¹ B. Thomas 1963 26-29.

¹⁵² Wissowa 1912 168. Idézi: Scherrer 2008 168.

hiszen isteni hatalommal rendelkeznek, de nem megszemélyesített természetfeletti erők voltak; akik mintegy szellemekként élnek a római szokásokban.¹⁵³

¹⁵³ Frazer 1998 286.; Köves-Zulauf 1995 85.; Gesztelyi 1994 43.

